

PREKMURSKÉ ROKOPISNE PESMARICE

Doslej omenja prav pol stoletja naša in hrvaška slovstvena zgodovina dve rokopisni »prekmurski pesmarici«, ki pa sta strnjeni iz več samostojnih delov. Nekoč sta bili last Zgodovinskega društva v Mariboru in ju hrani tamkajšnja Visokošolska in študijska knjižnica. Ker je pa pred kratkim Olga Šojat¹ objavila iz prve pesmarice več odlomkov s komentarjem, je skrajni čas, da se tudi pri nas seznanimo vsaj z glavnimi vprašanji, ki jih vzbujajo razen teh dveh še druge rokopisne in tiskane pesmarice iz Prekmurja.

Starost. — Čas nastanka najstarejše t. i. martjanske pesmarice (iz Martjánec izvirata prvi dve) je moč določiti z zunanji, delno pa tudi z notranji kriteriji. F. Kovačič, ki ju je uvedel v razvid, je prvi skušal dognati tudi njuno starost². Dobro čitljiva je v najstarejši letnica v stavku: Per me Nicolao Legen 1710 in Martyanczi (str. 144 v 2. delu), žal napisana čez prvotno, nejasno čitljivo letnico. To je Kovačič bral 1649, celo 1549. — F. Kidrič je to datacijo prevzel v 1. snopič svoje Zgodvine, str. 144 s formulacijo tudi glede jezika: »Vsaj že okoli srede 17. stol. so bili v šoli in cerkvi v rabi rokopisi s pesemskimi teksti v domačem narečju, ki nimajo s pesmaricami kranjskega protestantskega repertorija v 16. stol. menda nobene zveze« in še: »Tisk literarnih pomagal za Prekmurce, in sicer na isti jezikovni osnovi, ki jo kaže že rokopisna pesmarica s teksti iz 17. stol., se je začel šele v prvi polovici 18. stol.« (155).

Na moje pismo l. 1934 Janku Barletu v Zagrebu s prošnjo, naj bi Franjo Fancev pregledal delni prepis (Ivana Škafarja) starejše pesmarice, je le-ta med drugim odgovoril: »Vremenski ta kajkavština pripada sasvim sigurno 16. v. — premda je i ona u tome gdje i pomlađivana. (na str. 53 jedna pjesma datirana s g. 1534!)« (F. pripombe na prazni strani mojega pisma, vrnjenega mi z Barletovim pismom z dne 2. V. 1935.) — Fancev je še isto poletje pregledal v Mariboru obe pesmarici in v poročilu o njiju³ navedel vrstice, v katerih je omenjena letnica izpisana: »To pesem spravil, lepo je zvršil / Andreas Šajtić vu dobroj voli, / po Krištuševom na svet rogyenyi / jezero pet stou trideset štrtom« (tu v gajici, v pesmi Cantio de Matrimonio, v petem delu star. pesmarice). Ne glede na to, da je ta del pesmarice verjetno le prepis, je letnica izredno pomembna za določitev starosti — po Fancevu in njemu sledečih — kajkavske umetne pesmi in dodajmo še: slovstvene kulture v Prekmurju ter — slovenske umetne pesmi. Po mnenju Fanceva sta Šajtićevi tudi sorodni pesmi: Tužim vnogo Bogu... in Oženil se je jeden mlad junak ter mogoče še katera.

Nejasno letnico pod 1710 je Fancev bral najprej 1643, pozneje pa celó 1593. — V četrtem delu te pesmarice pa sta tudi čitljivi letnici 1657 in 1695. To bi kazalo, da so starejše datirani deli pesmarice verjetno le poznejši prepisi, vendar ne mlajši od 17. stol. Ni pa to nujno, saj so mogli zvezati sedanji enotni zvezek

¹ O. Šojat, Prekomurska pesmarica I. Forum 7—8, Zagreb 1973, 176—213.

² V oceni Slavičeve knjige Prekmurje, ČZN XVII, 1922, 40—42.

³ Tragom hrvatske kajkavske poezije 16. vijeka. Ljetopis JAZU, sv. 48, Zagreb 1936, 165—168.

tako, da so starejše, posvetne pesmi postavili na konec — saj so za rabo v cerkvi in šoli (kar je z latinskim vpisom v zvezku izpričano) bili nabožni deli edino potrebni. S tem smo pa že pri drugih vprašanjih.

Druga iz Martjánec (vsaj po zadnjem nahajališču) izvirajoča pesmarica, hranjena v Mariboru, je po Kovačiču nastala verjetno 1756 in je bila do 1786 last Mihaela Terplana. Po vsebini je enotnejša in zato ne vzbuja posebnih vprašanj glede datacije. Vsekakor bodo morali o starosti vseh delov obeh (in tudi naslednjih) pesmaric povedati sodbo še strokovnjaki za staro pisavo.

Da takih rokopisnih pesmaric tudi v Prekmurju v tistih časih ni bilo malo — misliti je treba tudi na kulturo te vrste pri Madžarih, kar nikakor ni moglo ostati brez vpliva na tvornost v Prekmurju —, dokazuje še ena starejša rokopisna pesmarica, ki doslej ni bila v javnem razvidu in je še v zasebni lasti. Najdena je bila v Márkišavcih (kamor je prišla menda iz Puconec) tik Martjánec. Ta pesmarica je enotna, vendar ji manjka prvih 19 strani in konec od str. 143 dalje. Datirana je v njej le Pesem od Noe Patriarcha (str. 100a) z besedami: »Od Christuševoga na sveit porodienja, daseje pisalo, iezero i / šest sto. / In ober toga, tri deset i drugo, pes / enie spravljenja, Boguvi na diko.« — V rokopisu je označen tudi kraj: »v Nedelišči« (str. 129, v Medmurju). Verjetno je ta pesmarica res mlajša od enakih delov starejše martjanske, o čemer niže.

Datiran je iz starejše dobe tudi *Gradual*, ki ga je sestavil pred 1. III. 1695 Jožef Smodiš, verjetno ok. 1680 ali kmalu po tem letu, ker so v tem času katoliki spet prevzeli od protestantov cerkev sv. Helene v Pertoči. Morda je del tega *Graduala* ohranjen v rokopisu, ki ga označuje Iv. Škafar v SBL 11, 570.

Nekako iz iste dobe je *seniška* (Gornji Senik pri Monoštru) pesmarica, 1780, gl. Iv. Škafar, SBL 11, 569.

Vsebina. — Starejša martjanska pesmarica sestoji iz petih delov. Prvi (str. 19—178) vsebuje adventne in božične pesmi, 2. (1—144) postne in velikonočne, 3. (3—79) binkošne, 4. (13—309, vmes 73 str. brez paginacije) razne pesmi: prevod madžarske *Cantio de Rakoczio*, različne nabožne, med njimi v nedokončanem delu daljša pesnitev o Mariji Magdaleni; v 5. delu (62 str.) so na prvem mestu brez začetka pesnitev o obleganju Sigeta, nabožne pesmi, posvetne *Cantio de Matrimonio*, Tužim vnogo Bogu in Oženil se je jeden mlad junak, verjetno istega avtorja Andreja Šajtića.

Druga martjanska pesmarica iz 18. stol. vsebuje le nabožne pesmi (str. 7—144, nepopolna).

Márkišavska pesmarica iz 17. stol. vsebuje za nekaterimi nabožnimi s svetopisemsko vsebino — pesmi za nedelje, začenši s cvetno do 22. po sv. Trojici (s. 42b—90a), Pesen od Sodomae i Gomorhe, Pesen od Noe Patriarcha, Šteri godi človik, Jaz znam eden Cveitek, še pet nabožnih s svetopisemsko vsebino, nato Pesen od bogaca, od sodnjega dne, o Adamu in kot zadnjo nedokončano o Mariji Magdaleni (130a—143b), sorodno istoimenski v starejši martjanski pesmarici.

Domnevni *Gradual* in *seniška* pesmarica vsebujeta le nabožne pesmi.

Izvir pesmi in njih sorodnost. — To je najtežje vprašanje, ki ga moremo zdaj le nakazati. Večina pesmi je prirejena za liturgično rabo in se nanaša na praz-

nike cerkvenega leta; druge pa so nabožne z biblično ali apokrifno vsebino in se snovanje avtorjev v njih dokaj svobodno uveljavlja, tako da imamo lahko marsikaj v njih že za svetno pesništvo. Čeprav so vsaj pesmi cerkvenega leta bile splošno rabljene v katoliški in protestantski cerkvi, je vendar treba za tak obrobni okoliš iskati neposredni vir, po katerem so bile prirejene za naše pesmarice. Prevedene bi sicer mogle biti naravnost iz latinščine, nemščine ali madžarščine, a nas vendarle jezik teh pesmi in zgodovinske okoliščine (pripadnost štirih dolnjih prekmurskih župnij od 1094 zagrebški škofiji, vendar ne martjanske, ki je pa tik bogojanske župnije) — delno vodijo v kajkavske rokopisne in tiskane hrvatske pesmarice 17. in 18. stol., delno pa k pesemskim besedilom slovenskih protestantov 16. stol., katerih knjige so bile v Prekmurju razširjene. Ker je npr. hrvatska Pavlinska pesmarica iz 1644, Krajačičeva Molitvena Knyisicza iz 1640, Drnjanska pesmarica izpred 1687, znamenita tiskana Cithara Octochorda iz 1701, 1723, 1757 — ne bomo v njih iskali predlog za starejšo, pač pa za mlajšo martjansko in vse druge prekm. pesmarice. Vendar pa so izredno zanimive in pomembne vsebinske ter jezikovne vzporednosti, istočasno pa tudi razlike med pesmimi v naštetih (in mogoče še drugih, tako kajkavskih, kot prekmurskih) pesmaricah. Pri tem moramo misliti tudi, da so mogle prihajati vse pesmi ali njih del iz skupnega jezikovnega in pokrajinskega vira: ali prekmurske s hrvaškega ozemlja ali — vsaj nekatere — narobe, saj je utegnil živeti kak veljaven pesnik (bodi slovenski ali hrvaški kajkavec...) tedaj tudi v Prekmurju.

Vsekakor je treba z omejitvijo sprejeti trditve Fanceva in drugih, npr.: »... tako (kakšno? tega ni povedal, mislil je pač slovensko, V. N.) lokalizovanje za njih (martjanski pesmarici, V. N.) pravno je samo s obzirom na ličnost po imenu nepoznatih nam prepisivača (ni dokazano, da bi bili le prepisovalci, V. N.), ali ne i s obzirom na podrijetlo pjesama, što se u pjesmaricama nalaze. Jer što se tiče podrijetla pjesama tih pjesmarica, one su, kako o tome ne može biti apsolutno nikakve sumnje, u golemoj većini upravo hrvatske«⁴. O tem več v poglavju o jeziku pesmaric.

Preučiti bo treba tudi razmerje med katoliškim in protestantskim deležem ali značajem posameznih delov pesmaric, ki so vsaj v veliki večini katoliškega izvira, toda od 1592—1672 je bila martjanska cerkev v lasti evangeličanov in bi utegnilo tedaj nekaj njihovih novih besedil priti v pesmarico.

Za slovensko slovstveno zgodovino in za značaj starejše pesmarice je že zdaj pomembno dognanje Alenke Keršovan⁵ o sorodnosti več slovenskih protestantskih pesmi 16. stol. z nekaterimi besedili iz omenjene pesmarice. Tako so v Dalmatinovem Ta celi katehismus, 1584, pesmi, ki so jim sorodne sledeče martjanske iz božične skupine: Denes je Jezus nam rođen, Glasove so na nebesih (je ni v kajkavskih pesmaricah), Od nebes pride Angyelje, Ete den je vsega veselja. — V Ene duhovne peisni 1563 pa je razen zadnje sorodna še Z nebes angyel priletel. Nadaljnje raziskovanje bo našlo še več stikov ali celo prireditve⁶.

Kot primer in dokaz prepisovanja in zato goste razširjenosti pesmaric v Prekmurju v preteklih stoletjih je zelo zgovorna markišavska pesmarica iz 17. stol.

⁴ N. m., 165.

⁵ V diplomski nalogi 1971/72 na odd. za muzikologijo filozof. fak. v Ljubljani.

⁶ En primer je že zdaj zelo zgovoren, o njem piše J. Koruze v tem istem zvezku Jis.

(vsaj po zapisani letnici). Kar 17 njenih pesmi najdemo v starejši martjanski — vendar z jezikovnimi razlikami, ki dokazujejo obenem pot teh pesmi (ali delov pesmaric), npr. v našem primeru iz Nedelišča (v Medmurju) v Prekmurje (Martjance?). In s tem segamo že v naslednje vprašanje o jeziku: márkiševska nima toliko prekmurskih glasovnih in oblikovnih posebnosti, kakršne najdemo že (ne sicer dosledno) v starejši martjanski, npr.: cvetek (markiš.) — cveitek, pot — pout, toie — tou je; tudi grafika martjanske je bliže živemu govoru: naz — nas, svoje — svoje itn. Razlike so tudi v oblikovju in leksiki.

Šolanje prekmurskih duhovnikov v Zagrebu ali vsaj preskrbovanje z rokopisnimi in pozneje tiskanimi pripomočki za bogoslužje, predvsem s pesmimi, iz zagrebške škofije, je samoumevno širilo in vzdrževalo v Prekmurju stalne slovstvene stike z besednim ustvarjanjem v kajkavskem območju. Zato so utegnili priti vsaj nekateri deli starejših prekmurskih pesmaric v izvirni ali prepisani obliki s hrvaškega kajkavskega ozemlja; čisto gotovo pa so mogla nastati vsaj nekatera besedila tudi v Prekmurju ne glede na njih jezikovno obliko, saj je neke vrste kajkavščina bila v Prekmurju slovstveni jezik. To dokazuje poleg množice v Prekmurju ohranjenih rokopisnih pesmaric tudi jezik. Prav tako so prilagajali svojemu narečju s hrvaškega ozemlja prinesena besedila.

O jeziku. — Fancev je v prvi, zasebni oznaki 1935 sodil: »Jezik kojim su pjesme pisane u osnovi svojoj jest hrvatska kajkavština *međimorsko-podravska* (podčrtal F. F.). Prepisivači kasnije koješta su izmijenili, ili bolje upravo pokvarili jer im predlošci nijesu uvijek bili dovoljno razumljivi.«⁷ Podobno se je izrazil v tisku 1936. Na prvi pogled delajo pesmarice res »kajkavski« vtis (v ožjem pomenu) in tako smo jih označevali. Toda natančnejši pregled vseh rokopisnih in tiskanih prekmurskih pesmaric ter poznavanje celotnega razvoja slovstvenega jezika v Prekmurju nas upravičuje (ob poznavanju narečja), da smo oprezní in da ponovno razberemo »samoumevne« sodbe o njihovi kajkavščini ter »kvarjenju« v Prekmurju. Ne glede na dognanja o nastanku kajkavskega narečja in njegovo današnjo pripadnost je treba pri tem dobro poznati prekmursko narečje, njegovo razmerje do hrvaške kajkavščine, s katero ima sicer mnogo skupnega, v mnogem pa se tudi razlikuje od nje.

Glede na to spoznavamo: 1. da so v starejših prekmurskih pesmaricah mnoge pesmi docela prekmurske, tu in tam mogoče z nekaterimi starejšimi potezami ali »literarnimi« pravopisnimi značilnostmi, ki so jih pisali po tradiciji v nasprotju z živimi oblikami (npr. končni -l, u nam. ü, aorist in impf.) Take pesmi so poleg mnogih cerkvenih prav posvetne Šajtičeve: pesem o zakonu, Tužim vnogo Bogu, Žalosno vidim grlico ... Oženil se je jeden mlad junak, Zorja moja ... (vse v objavi Šojatove). Lahko je imel tedaj vse te pesmi nekdo tudi za »svoje« medmurske, zagorske, podravske, toda prav »napake«, ki jih domnevno vidijo v njih Fancev, Šojatova idr., so prekmurske narečne oblike. Ker jih je zadnja v objavi kot take označila in »popravila« besedilo, naj jih tu navedemo: skuzami (ne: suzami, 199), buiti (= ubiti, a ni v zvezi z madž. bujt, 202), szvei-szde ima prekm. diftong (203), čeprav se mu je zapisal sz nam. z; brodil v isti vrsti = razmišljal, ne pa »brojil«; dva-tri jega pelajo — prav: dva, trije ga pelajo (204, tako beri: dva trigege), neimu (204) je prekm. diftong; da nas je te ... (205)

⁷ Dalje gl. spredaj v poglavju o starosti.

je prav v dualu: da naj je, le da piše avtor vse tri besede skupaj; na 210, op. 3 je treba vsekakor brati »preje«, ne: pređe; poračam (212) = priporočam, izročam, ne: povračam.

Sevé so posamezni avtorji nedosledno uporabljali madžarski črkopis in ga prilagajali svojemu jeziku.

Gotovo so mnoge teh pesmi mogle nastati in so nastale na hrvaškem kajkavskem ozemlju, prvotno pisane v tamkajšnjem narečju, ki so ga ob prepisovanju teh pesmi v Prekmurju prilagajali svojemu jeziku. Vendar tega niso delali korenito, marveč so marsikaj prvotnega pustili, čeprav ni vse glasovno, oblikovno ali leksikalno ustrezalo njihovem narečju. Posebno še, ko so se take stare oblike udomačile v dolgi cerkveni rabi. Tako je nastal mešan slovstven jezik, ki je temeljil na sorodni panonski leksiki in drugih sorodnih značilnostih, vendar pa se je od časa do časa in od človeka do človeka menjaval, se vse bolj približeval živemu govoru, dokler ni po prvih tiskih Štefan Küzmič v Novem zakonu skoro povsem opustil kajkavskih posebnosti. Prav zavoljo tega neenotnega značaja jezika rokopisnih pesmaric ne moremo imenovati v tistem času hrvaška kajkavščina, vsaj ne v vseh besedilih. In dokler ne poznamo rodovnega izvira njih avtorjev in prepisovalcev, ne moremo delov teh pesmaric ali posameznih pesmi prisojati »absolutno« (tako Fancev) hrvaškemu slovstvu — prej slovenskemu, kot smo že videli.

Tradicija starih pesmaric v rokopisih in tisku. — Kako so se pesmi iz najstarejših prekmurskih pesmaric udomačile, dokazuje to, da vsaj nekatere od njih ponekod v Prekmurju še danes pojó. Enkratna pa je pot in usoda teh pesmi v mnogih rokopisnih pesmaricah do našega stoletja ter v prekmurskih knjigah od 1725 dalje. Tudi vse to bo odkrilo šele naddrobno raziskovanje. Tu naj navedemo le nekaj o prevzemu teh pesmi v tiskane protestantske pesmarice 18. stoletja.

Prva obsežnejša zbirka protestantskih pesmi je v Severjevi knjigi Réd zveličanstva... 1747 in v njej so nekatere pesmi docela enake tistim v starejši martjanski pesmarici. Npr. prva: Rána pesem:

Hválím jas tebe, Gospodne, kai
si ovo nouč mene milostivno
obaruval, i od hüda mentuval...

(str. 64, martj. 181)

M. Sever je bil tako močno pod vplivom izročila, da skoro ni spreminjal ne črke ne besede sto in več let starih besedil. Že 1754 pa je Š. Küzmič v Vöre krstšanske krátki návuk... docela pretrgal z repertorijskim in jezikovnim izročilom. Njegov jezik je živo narečje, objavil je le nove, iz nemščine prevedene pesmi. To je bil delno izraz borbenega razpoloženja nasproti »stari« veri, delno pa široke jezikovne in slovstvene izobrazbe. Toda verjetno se je Küzmič pozneje ob pripravi samostojne pesmarice že močno naslonil na dotedanje rokopisne pesmarice, ker je Mihael Bakoš, ki je objavil gotovo vsaj velik del Küzmičevega gradiiva (če ne vse), sprejel skoro vse pesmi iz Severjeve knjige in mnoge, ki so v starejši martjanski pesmarici.

Vendar se je pa Bakoš v Nouvem Graduálu 1789 dobro zavedal neprekurmurskih prvin v jeziku starih pesmi in je predgovoru izjavil, da je opustil v svoji pesmarici besede, kot so: tomu nam. tomi, beše nam. bio je, pojmo nam. spejvajmo, vre, ter, listor, etc. — Nekaj pa jih je le ostalo v knjigi. — Bakoš je npr. vrstice prej navedene pesmi v Severjevi knjigi takole prilagodil:

Hválim jas tebé Gospodne, Kaj si ovo
nouč mene Milostivno obaruvao,
I od hūda mentūvao.

Bakoš pa je tudi prvi zapisal, da so v Prekmurju obstajale rokopisne pesmi: »Meli so istina naši stariške dosta pejsen doli spisani, z šterimi so Bogá dičili pri občinskoj Božoj službi, i pouleg toga hvale vrejndi, ki so je v tom jeziki nigda vkūp správlali, i doli spisane do našega vrejmena varvali...« Bakoš pa je bil tudi prvi kritik teh besedil: »... ali moremo vadlūvati, ka je vnogo zmenkanja bilou u oni pesmaj. Nej samo za toga volo, ka so slejdnje reči nej ednáko kapale brezi cadentie, nego i záto ka so syllabe nej bilé v gvūšen mertik vzéte...« in še o metriki pesmi in svojih izboljšavah. Dotaknil pa se je tudi nedomačih jezikovnih prvin: »Ali ni gvūšnoga rázuma je nikéd človik nej mogo nájti, tak ka je dosta krát popejvo, ka je sám nej razmo.« — Omenil je tudi, da je izpustil pesmi o sv. Juriju, »od Marie Magdalene etc. ár dobroga grūnta nemajo« — in take apokrifne so bile v starih pesmaricah.

Stare pesmi iz rokopisov pa je prevzel v svojo Knigo molitveno 1783 tudi Mikloš Küzmič, v katere mnogih ponatisih so se do 1910 ohranile skoro nespremenjene.

Vsa vprašanja prekmurskih pesmaric, ki so pomemben del slovstvene in kulturne zgodovine, bodo razrešila — kolikor je mogoče — že pričeta raziskovanja, ki jih moremo opraviti le Slovenci.